

Filosofija ir specialieji mokslai

Eugenijus Meškauskas

Filosofijos santykio su specialiaisiais mokslais problema yra palyginti nauja. Kol filosofija tebebuvo visas teorinio aiškinimo sritis apimantis universalus mokslas, šiai problemai kilti nebuvo tiesioginio pagrindo. Toks pagrindas atsirado tik naujaisiais amžiais, vykstant mokslo specializacijai. Filosofijai teko ieškoti savo tyrimų srities specifikos naujais universalumo aspektais ir tuo remiantis aiškinti savo santykį su specialiujų tyrimų sritimis. Jai teko spręsti šio santykio susidarymo metodologinių pagrindų problemą. Tačiau tai nereiškia, kad ši problema neturėjo savo priešistorės. Potencialiai ji egzistavo ir ankstesnėje filosofijos raidoje. Sprendžiamų problemų pobūdžio skirtingumas pradėjo aiškėti dar senovėje. Ypač ryškiai jis reiškėsi senovės graikų filosofijos raidoje.

Senovės filosofijoje formavosi dvi skirtingos gamtos sampratos. Viena jų traktavo gamtą kaip žmogų supančių juntamų daiktų pasaulį ir kaip specialių tyrimų objektą. Kita – kaip specifinį filosofinio aiškinimo dalyką. Potencialiai gamtotyrinę ir specifinę filosofinę gamtos sampratą skyrė jų taikoma metodologija.

Senovės filosofija, įveikdama mitologinį pasaulėvaizdį, visų pirma vykdė gamtotyros funkcijas. Mitologinių veiksmų pakaitalo ji

ieškojo pačioje gamtoje, bandydama mokliškai paaiškinti joje vykstančius procesus. Tuo būdu gamtą, kokia ji yra žmogaus patirties atžvilgiu, ji darė specialių tyrimų objektu, nors pati atlikti tokius tyrimus dar nesugebėjo. Spekuliatyviai spręsdama gamtotyros problemas, iš esmės ji rėmėsi juslinės patirties duomenimis. Lygiagrečiai formavosi ir kita, nuo juslinės patirties atsietą gamtos sampratą, jos specifinę filosofinę teoriją. Su tuo susiję gamtotyros ir filosofinės gamtos teorijos metodologiniai skirtumai.

Senovės filosofija nagrinėjo ir socialines problemas, darydama ir žmonių visuomenę specialių tyrimų objektu. Tuo užsiima ir šiuolaikiniai visuomenės mokslai. Tačiau dėl visuomenės raidos veiksmų teleologinės prigimties šie mokslai esmingai skiriasi nuo gamtos mokslų jų santykio su filosofija atžvilgiu. Dėl to šių mokslų santykis su filosofija yra savarankiška problema, specialiųjų mokslų santykio su filosofija problemos atskiras atvejis.

Vykdydama gamtotyros funkcijas, senovės filosofija suvaidino reikšmingą metodologinį vaidmenį. Mitologinio gamtos procesų aiškinimo atmetimas pareikalavo metodologinio posūkiu, radikaliai keičiančio šių procesų aiškinimo kryptį. Šiuo atžvilgiu senovės filosofijai priklauso pradininkės vaidmuo. Teorinių pirmtakų ji neturėjo. Kaip ir mitologija, ji galėjo pasiremti tik gamybinės žmonių veiklos patirtimi, jų gebėjimu kurti

Paskutinis E. Meškausko straipsnis, parašytas 1997 m. vasarą.

daiktus, suteikiant jiems tam tikrą struktūrą. Mitologinė gamtos procesų, kaip veiksmų, samprata buvo pagrįsta tiesioginiu tos patirties perkėlimu į gamtos stichiją. Senovės filosofija pritaikė šią patirtį metodologiniams gamtotyros poreikiams.

Pagrindinė metodologinė gamtotyros problema yra gamtos daiktų įvairovė, jų skirtumas vienu nuo kitų ir jų kitimas. Spręsdama šią problemą, senovės filosofija aiškino gamtos procesus kaip natūralią jos daiktų struktūros kaitą. Tuo ji pradėjo rutulioti struktūrinio reiškinių aiškinimo principą, tapusį mokslinio gamtos procesų aiškinimo specifikos metodologine išraiška.

Senovės filosofijoje specifinės filosofinės gamtotyros sampratos formavimasis turėjo savitą metodologinį pagrindą. Jis buvo susijęs su pastangomis įveikti žmogaus sąlyčio su gamta subjektyvumą, pasireiškiantį jos suvokimu jusliniais vaizdais. Tie vaizdai savitiškai apgobia objektyvų gamtos procesų vyksmą. Gamtotyra tik iš dalies tepraskleidžia tą subjektyvumo šydą. Visos jos teorijos vienaip ar kitaip atsiremia į juslinę žmogaus patirtį. Siekdama visiškai įveikti gamtotyros duomenų subjektyvumą, filosofija iškėlė nuo žmogaus suvokimo nepriklausomos būties problemą, spręstiną remiantis vien loginiais argumentais. Ypač radikali šiuo atžvilgiu buvo senovės filosofinė Elėjos mokykla. Ji sukūrė tokį spekuliatyvų būties modelį, kuris tiesiogiai prieštaravo juslinei žmogaus patirčiai. Ne taip radikaliai sprendė šią problemą įvairios besiformuojančios ontologinės kryptys.

Artimiausia elėjiečių pažiūroms yra idealistinės filosofijos idealiosios būties samprata. Šiuo atžvilgiu metodologine idealizmo priešybe dažnai laikomas materializmas, tapatinantis būtį su juntamuoju daiktų pasauliu ir tuo neigiantis filosofinę būties pro-

blemos specifiką. Iš tikrųjų ši priešprieša yra per siaura. Ji neapima visų neidealistinių būties sampratų. Platesne prasme idealizmo priešybė yra ontologinis realizmas, laikantis juntamųjų daiktų pasaulį įvairiai sprendžiamos būties problemos realiu pamatu. Materializmas tuomet laikytinas kraštutine realizmo atmaina.

Ši priešprieša tiesiogiai neapima agnostinio pobūdžio filosofinių srovių, laikančių būties problemą iš viso neišsprendžiama. Tačiau netiesiogiai šias sroves sieja su idealizmu pažintinės veiklos subjektyvumo ir objektyvumo aspektų supriešinimas.

Gamtotyra nėra susijusi su jokia filosofine būties samprata. Būties problema į jos problematiką neįeina. Su filosofija ją sieja tik jos duomenų gnoseologinis vertinimas, jos pažintinių galimybių bei metodologinio savitumo aiškinimas.

Daugelis empirizmo krypties filosofinių srovių filosofijos santykį su gamtotyra laiko epistemologine mokslo teorijos problema. Gamtotyros raidą jos traktuoja konvencionalistiškai, atmesdamos galimybę interpretuoti gamtos teorijas jų objektyvumo požiūriu. Gamtotyros teorijų mokslinę vertę sieja su jų turinio struktūros taisyklingumu. Jos siūlo tokius tos struktūros modelius, kurie apsaugotų teorijas nuo operavimo empiriškai nepatikinamais teiginiais, jų laikomais beprasmybišiais. Gamtotyros pažangą jos traktuoja kaip jos teorijų loginės struktūros tobulinimą, didinančią tos struktūros metodologinės paskirties efektyvumą. Gamtotyros pažangos formalizavimas laikomas prielaida jos teorijų turinio loginės kontrolės griežtumui. Gamtotyros atžvilgiu filosofija laikoma išorinio pobūdžio metodologiniu veiksniu. Pačios gamtotyros raidos metodologinis vaidmuo čia ignoruojamas.

Gamtotyros raida iš tikrųjų vaidina ypač reikšmingą metodologinį vaidmenį. Tai sąlygoja pati mokslinio tyrimo metodų prigimtis, jų priklausomybė nuo teorinių gamtos pažinimo rezultatų. Visi gamtotyros metodai turi teorinį pamatą, pateisinantį jų vartojimą. Pavyzdžiui, spektrinės analizės metodą pateisina fizikinė spektro teorija, svarsčių vartojimą kūno masei nustatyti – atitinkama mechanikos teorija ir t. t. Negalimi tokie tyrimo metodai, kurie neturėtų teorinio pamato. Vartodama šiuos metodus, gamtotyra tikslingai panaudoja sukauptą pažintinį patyrimą tolesniems tyrimams. Gamtotyros pažanga kuria teorines prielaidas vis naujų metodų vartojimui, senųjų taikymo modifikavimui arba visiškam atmetimui. Dėl to gamtotyros pažanga drauge yra ir jos metodologinių pagrindų pažanga, neturinti nekintamų struktūrinių parametų. Šiuo atžvilgiu gamtotyra yra nepriklausoma nuo filosofijos.

Mokslo specializacija turi ir savą metodologinį aspektą. Specialieji mokslai skiriasi vieni nuo kitų ir metodologinėmis ypatybėmis. Šių mokslų raidoje kristalizuojasi specialiosios metodologijos, pritaikytos jų tyrimų specifikai; ryškėja tų mokslų metodologinis savitumas. Tai nereiškia, kad tas savitumas daro griežtesnes specialiųjų mokslų skiriamąsias ribas. Specialiųjų tyrimų sritys tik santykiškai tėra savarankiškos viena kitos atžvilgiu. Mokslo specializacija nepaneigia egzistuojančių gamtos reiškinių tarpusavio ryšių. Todėl kiekvienam mokslui tenka aiškinti savo santykį su kitais mokslais, atsižvelgiant ir į tų mokslų pažintinį patyrimą. Į atskirų mokslų metodologinę problematiką įeina ir gretimų mokslų metodologinės problemos. Giminingus mokslus vienija platesnės apimties įvairių gamtotyros šakų metodologijos. Yra ir visai gamtotyrai ben-

drių metodologinių reikalavimų, sudarančių visuotinio pobūdžio metodologinius principus, kaip, pavyzdžiui, reiškinių struktūrinio aiškinimo principas. Tačiau ir tokiu atveju nepraranda savo specialumo ir išlieka vien specialiųjų tyrimų pažintinių galimybių aiškinimo įrankiu. Toks taikymo ribotumas yra visų lygių metodologijos efektyvumo sąlyga, pateisinti pačios mokslo specializacijos būtinumą. Šias ribas peržengia tik filosofinis gamtotyros metodologinių pagrindų aspektas.

Filosofijos santykio su specialiaisiais mokslais ypatingas atvejis yra jos santykis su visuomenės mokslais, sąlygojamas šių mokslų specifikos. Šio santykio aiškinimas yra sudėtinga metodologinė problema, turinti sociologinį ir filosofinį aspektą.

Žmonių visuomenės, kaip specialiųjų tyrimų objekto, specifika yra susijusi su jos egzistavimo sąlygų priklausomybe nuo tikslingos jos narių veiklos. Šios specifikos tyrimai apima visuomenės struktūros ypatybes, visuomeninių institutų funkcijas, ideologinio pobūdžio veiksnių istorinį vaidmenį, t. y. visa tai, kas sudaro labai sudėtingą socialinės tikrovės vaizdą.

Filosofijoje tikslinga žmonių veikla nagrinėjama atskirų individų ir visos visuomenės vaidmens aspektu. Individo veikla nagrinėjama visų pirma kaip ontologinė problema, traktuojant žmogų kaip ypatingą būties formą. Iškeliama veiksmų pasirinkimo arba valios laisvės problema. Daugelis filosofinių srovių valios laisvę laiko žmogaus veiklos dvasinės prigimties atributu. Gamtinis būtinumas tuomet tampa laisvos veiklos reiškimosi išoriniu veiksniu. Kai kurios materialistinės filosofinės srovės valios laisvę laiko individo iliuzija, negalint apimti jo veiksmus determinuojančių veiksnių visumos. Yra filosofų, kurie teigia, kad laisvės

ir būtinumo priešprieša nepritaikoma valios laisvės problemos sprendimui, nes pati veiksmų laisvo pasirinkimo galimybė priklauso nuo tų veiksmų būtinų padarinių įvairumo. Valios laisvės problemos filosofinio pobūdžio jie neneigia. Ši problema iš viso nepaverčiama specialaus tyrimo objektu. Kitas tikslingos žmonių veiklos nagrinėjimo aspektas yra jos visuomeninio vaidmens problema, nagrinėjama ir specialiųjų mokslų. Šiuo klausimu filosofijoje gana paplitusi nuomonė, kad to vaidmens aiškinimas yra ne specialiųjų visuomenės mokslų, o filosofinės vertybių teorijos, aksiologijos, problema. Specialiųjų mokslų metodologinės galimybės yra nepakankamos tokiai nuomonei paneigti ar patvirtinti.

Gamtotyros santykio su filosofija problema apima ir jos duomenų ontologinį vertinimą. Tās vertinimas yra gana įvairus. Idealistinės filosofinės srovės visas ontologines problemas laiko metafizinėmis, visiškai nepriklausomomis nuo gamtotyros duomenų. Tai grindžiama tų duomenų subjektyvumu argumentu. Metodologiniu atžvilgiu kitaip kelia klausimą fenomenologinė filosofijos mokykla. Ji tiesiogiai neneigia gamtotyros duomenų objektyvumo, tik laiko juos esant įvilkus į subjektyvumo kiautą. Tų duomenų išvalymą nuo subjektyvumo priemaišų ji laiko filosofijos metodologiniu tikslu, leidžian-

čiu prieiti prie jų objektyvaus branduolio. Tos mokyklos siūloma metodologinė procedūra yra gana racionali, tačiau neapsaugota nuo vienašališko pritaikymo galimybės. Tos mokyklos atstovai taikydami šią procedūrą, iš esmės paneigė visą pozityvųjų gamtotyros turinį ir priėjo prie idealiųjų esmių, kaip liekanos. Kantistinės krypties filosofinės srovės skiria gamtotyros ir filosofinės būties teorijos aiškinimo sritis pagal jų kompetenciją. Gamtotyros kompetencija jos laiko intersubjektyvios prigimties gamtos reiškinių tyrimą, palikdamos ontologijai, jų nuomone, nepažinios pačių daiktų esmės aiškinimo sritį. Yra ir daugiau kalbamo santykio aiškinimo variantų.

Kaip matyti, filosofijos santykio su specialiaisiais mokslais problema neturi vieningo, visiems priimtino sprendimo. Tai yra susiję su filosofijos istorinės raidos ypatybėmis. Universalumo tradicija, viena vertus, ir būtinumas derintis prie netolygaus mokslo specializacijos proceso, antra vertus, daro tą raidą vingiuotą bei prieštaringą, skatinančią didelę nuomonių įvairovę. Skirtingai negu specialieji mokslai filosofija neturi akivaizdžių atramos taškų, tinkančių jos teorijų verifikavimui. Visa tai yra susiję ir su neišvengiamu pačios filosofijos pažintinio statuso sampratos konvencionalumu.

Philosophy and special sciences

Summary

The problem of the relationship of the philosophy with the special sciences arose in the modern time. However this problem has rich prehistory related to the differences between conceptions of nature manifesting itself already in the ancient philosophy. In the empiricist tradition philosophy is considered

as the methodological factor external with respect to natural science. This problem includes too the different ontological interpretations of natural scientific data connected with the unavoidable conventionality of the outlooks on the epistemic status of the philosophy itself.